

FƏLSƏFƏ

UOT001.8

POSTMODERNİN DİSKURSUNDA QLOKALLAŞMA VƏ HİBRİDLİK

Roida RZAYEVA*

Açar sözlər: qloballaşma, postmodern, diskurs, postmodernləşmə, identiklik, lokallaşma, multikulturalizm.

Giriş

Müasir dövrdə mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsir tendensiyası artaraq “özününkü” və “yad” (özgə) arasında fərqlərin silinməsinə gətirib çıxarır. Bu gün müxtəlif mədəni törəmələrin məcmusu olan dünya mədəniyyətindən fərqli olaraq, ümumbəşər mədəniyyətin vahid sistemini təşkil edən ümumdünya mədəniyyətindən danışa bilərik. Halbuki, postmodern milli mədəniyyətin daxilində dəyər və normaların, mədəni fraqmentlərin mozaikliyi, çox vaxt çətinliklə uyğunlaşa bilən mədəniyyət fraqmentlərinin yanaşı yaşaması, müxtəlif tərkibli sosisium ilə xarakterizə edilir. Eyni zamanda hər iki təmayül – qloballaşma və postmodern müasirliyin səciyyəvi xüsusiyyəti kimi çıxış edir.

Qeyd olunan məqamlar kontekstində, məqalədə müasirliyin iki təmayülü kimi heterogenlik və homogenliyi elan edən, müvafiq olaraq zidd istiqamətləri olan postmodern və qloballaşmanın qarşılıqlı münasibəti təhlil edilmişdir.

Əsas hissə**Zaman və məkan**

Postmodernistlər XX əsrin sonunun səciyyəvi xüsusiyyətləri kimi təcrübənin bölünməsinə, zaman və məkanın sıxılmasını (“qlobal kompressiya” adlanan) qeyd edirlər. Bu gün çoxmillətli şirkətlərin quruluşundakı dəyişikliklər istehsalatın qloballaşmasına gətirib çıxarır. (31, s.58).

“Təmsil edilmiş” məkan anlayışı genişlənməyə başlamışdır. (23, s.126). Virtual reallıq “postmodernist qloballaşma” prosesində son mərhələni təşkil edir. (24, s.213).

Qloballaşmanın postmodernin diskursunda təhlili zamanı müzakirənin obyektini daha çox qloballaşmanın postmodernizm ilə deyil, postmodernləşmə ilə, yəni bu vəziyyətin prosessual ifadəsi və onun iqtisadi göstəriciləri ilə korrelyasiyası təşkil edir.

Hiper istehlak postmodernləşmə ilə bağlı olduğu üçün qloballaşmanı postmodernləşmə ilə əlaqələndirirlər.

Postmodernitin qloballaşma ilə iki istiqamətdə mühüm əlaqələri var, yəni qloballaşmanın iki əhəmiyyətli nəticəsi mədəni postmodernləşmənin əsas səbəbləri kimi çıxış edir: birincisi, urbanizasiya ilə başlanan normaların böhranı mənasında Durkaymin “anomiyası”nın təhlilləri ilə səsleşən relyativizm və multikulturalizm, ikincisi isə hər cür sərtliyi yumşaldaraq dəyərləri, etiqadları və hər növ sərtləşmələri buxara çevirən istehlak mədəniyyəti. (27, s.20-21).

Belə bir fikir var ki, qloballaşma mədəni postmodernləşmənin sosial səbəblərindən biridir. Bu baxım bucağından qloballaşma bir cəmiyyətə müxtəlif ənənələri sırmaq yolu ilə müxtəlifliyin artmasına və mədəniyyətlərin qarışmasına səbəb olur. Beləliklə, mədəni qloballaşma müasir cəmiyyətləri və xüsusilə də intellektualları mədəniyyətlərin autentikliyi (əslinə uyğun olma), sosial statuslar və mədəni iyerarxiyalar məsələsində yeni reflektivliyə istiqamətləndirir. Hərçənd ki, cəmiyyətlər

*Fəlsəfə elmləri doktoru, AMEA akad. Z.Bünyadov adına Şərşünaslıq İnstitutu
e-mail: roida@bk.ru

hər zaman digər mədəniyyətlərin və yad müdaxilələrin təsirinə məruz qalmışdılar, qloballaşma tamamilə yeni multikulturalizm və mədəni müxtəliflik səviyyəsi yaratmışdır. (29, s.152-153).

Postmodernin kontekstində qloballaşmanı və istehlak mədəniyyətini analiz edərkən postmodernləşmə prosesində qloballaşmanın rolunun təyinində qeyri-müəyyənlik vurğulanır, çünki modernləşmə və postmodernləşmə kimi qloballaşmanın mahiyyəti riyazi tənlikdə olduğu kimi müəyyən deyil. Həmçinin qloballaşmanın müasirlik (modern) ilə əlaqəsi “qlobalıq” məfhumunun intellektual quruluş mahiyyətinə bağlılığı ilə müvazi sürətdə qeyri-müəyyəndir. (27, s.23).

Müasir dövrdə orijinallığın vurğulanması və müasirliyin qloballaşması arasında tərəddüdlər müşahidə olunur. İdentiklik və müasirlik arasında bu gərginlik qeyri-Qərb kontekstlərində daha diqqət çəkici xarakter və dramatik şəkil alır. Orijinallığa bağlılıqla müasirliyin əsas prinsipləri arasında birinin digərini məhv etməsinə yol verməyən yaradıcı gərginlik mümkündürmü? Müasir keçicilik və daimiliyin dialektik olaraq eyni zamanda mövcud olması necə anlaşıla bilər? (12, s. 135).

Qloballaşmanın təsiri ilə postmodernizm qeyri-Qərb cəmiyyətlərinə yayılır.

İslamın “subqlobal mədəniyyət” kimi çıxış etmə iddiasının əksinə, islamın özlüyündə əhəmiyyətli olmasına dair əksər islam cəmiyyətlərinin qənaəti, islamın hələ də davam edən başqa mədəniyyətlərə açıq olmaq istəməməsi, həmçinin özünü subqlobal mədəniyyət kimi göstərməkdən imtina etmək mənasına gəlir. Hətta əksinə, kommunikasiya, informasiya sahələrindəki güclü inkişaf nəticəsində dünyanın ən uzaq yerlərinin belə asanlıqla əlçatan olması və yaxud, Ronald Robertsonun sözləri ilə ifadə etsək, dünyanın “vahid məkana” (single place) çevrilməsi “qeyri-Qərb” mədəniyyətinin qloballaşmasını ehtiva edir. Beləliklə, məsələ qloballaşmanın inkarına deyil, onun təşəkkülünə çevrilir. Bu da nəticədə özünün xaricində “universal olan”dan imtina edərək alternativ “universal olan”a istiqamətlənməyə imkan yaradır. (24, s.211)

Bir sahədə yalnız ekspansionist və birtərəfli, xətti-səbəb yanaşma ilə səciyyələnən modernist dəyişikliklər nəzəriyyəsinə müvafiq olaraq, cəmiyyət və fərdlər nə qədər çox modernləşsələr, o qədər bir-birinə bənzəyəcəklər. (11).

Qloballaşma ilə postmodern arasında analogiyalardan biri – hər iki halda baş verməkdə olan proseslərə reaksiya kimi çıxış edən “köklərə qayıdış” tendensiyasının müşahidə olunmasıdır. Unifikasiyaya qəti etiraz olaraq özünə, öz daxili mahiyyətinə çəkilmə, “milli olan”ın əsasında öz daxili “Mən”in axtarışı göstərilir. Bunlar sərhədlərin silinməsi, avrovalyutanın tətbiq edilməsi və s. gətirən qloballaşma, inteqrasiya və beynəlmilləşmə prosesləri ilə şərtlənmişdir. Lakin inteqrasiya prosesi insanları milli sərhədlərdən üstün tutaraq eyni zamanda bir millətin problemlərinə marağı artırır. (21).

Bu gün qloballaşmanın güclənməsi ilə yanaşı lokallaşmanın güclənməsi də müşahidə olunur. Bu təbiidir, çünki ekspansionist modernizm ilə şərtlənmiş sosiallaşma və subyektivləşmə prosesləri – dialektik dezinteqrasiya/inteqrasiya prosesidir. Məsələn (lokallaşmanın güclənməsi olaraq), qeyri-Qərb cəmiyyətlərinin modernləşmə təcrübələrini, “mədəni moderniti nəzəriyyəsinə” (məsələn, Teylor) və yaxud “multikulturalizmin” müxtəlif diskurslarını (məsələn, Gellner, Rorti, Teylor) qeyd edə bilərik. (13, s.16).

“Qloballaşma” dedikdə “lokal olan”ın daxilində qlobal məhsuldan çox lokallığın qlobal törəmələri əvəz etdiyi bir növ nəzəriyyələşdirmə prosesi nəzərdə tutulur. (28, s.20-25).

Əksər postmodernist mübahisələrdə fərqliliyin və başqalığın əhəmiyyətinin vurğulanması universalist kateqoriyaların postmodernist tənqidinin və lokallaşma prosesinin əlaqəsini şərtləndirir. (30, s.44).

İngilis sözləri “globalization” и “localization” birləşməsindən əmələ gətirilmiş “qlokallaşma” (glocalization) məfhumu son zamanlarda geniş şəkildə iqtibas və istifadə edilən anlayışlardan biridir. (1, s.151). Oksfordun yeni sözlər lüğətində (20, s.134) “qlokal” (glocal) termini və “qlokallaşma” (glocalization) prosesinin adı “qlobal” (global) və “lokal”ın (local) qısaldılması yolu ilə yaradılır.

Qlokallaşma qısaca “beynəlxalq münasibətlərdə qlobal reallıqlara əsaslanaraq qlobal düşüncəni; “xarici olan”a açıq olmağı, avtargiyanın yerinə dünya iqtisadiyyatı ilə inteqrasiyanı, ölkə daxili

lində isə mərkəzi idarəetmə kanalları vasitəsilə iqtisadiyyat və siyasəti istiqamətləndirmə yerinə yerli hakimiyyətin daha da güclənməsini” ifadə edir. Lokallaşmanın siyasi gücün bir əldə cəmləşməsinin qarşısını alacağı qeyd olunur. Lokallaşma ilə eyni mənada “desentralizasiya” və “desentralizasiya edilmiş idarəetmə” (1, s.151) məfhumları istifadə edilir.

Qloballaşma kommunikasiya texnologiyalarında böyük inqilabla əlaqələndirilir. Dünyada kommunikasiya vasitələri ilə yaradılmış “ümumi şəbəkə” vardır. Eyni mesajlar və rabitə vasitələrinin məlumatları bütün lokallıqlara eyni zamanda çatır. Qloballaşma “universal-yerli” dixotomiyası əsasında həmçinin “yerli olan”ı “universal olan”a birləşdirmə funksiyasını həyata keçirir.

Qloballaşma cəmiyyətlərin mədəni kodlarının, zəruri məqsədlərə çevrilməsi və onların homogenləşməsi kimi səciyyəlidir. Bu mənada müasir dünyada identikliklərin meydana çıxması, “şəxsi olan”ın “siyasi olan”a çevrilməsi, mərkəzi təşkilat və quruluşların təsirinin azalması və yaxud onların yox olması, nəhayət, fərdin davranış stereotiplərinin qlobal platformaya uyğunluğu və bu şüarın “qlobal düşün, lokal yaşa” kimi paradoksal çərçivələrə salınması təhlil edilə bilər. (24, s.218).

Ümumilikdə, yuxarıda qeyd olunan məsələ (qlokallaşma) haqda müxtəlif diskussiyalar mövcuddur.

Qlokallaşma və identiklik

“Qlokallaşma” (22, s.1, 131), “törəmə mədəniyyət” (18, s.144) və “üçüncü mədəniyyətlər” (9, s.114) – birləşdirici modelin müxtəlif göstəriciləridir. Robertsonun bu məfhumu (qlokallaşma) istifadə etməkdə əsas məqsədi müasir lokallıqların əksər hallarda qlobal terminlərə bənzər şeylərdə törədildiyi, lakin bunun qəti surətdə bütün lokallıq formalarının bu səbəbdən homogenləşdirilmiş olduğu mənasına gəlmədiyi haqda tezisi irəli sürməkdir. Bu hal-hazırda “qlobal olan”la “lokal olan”ın qarşılıqlı təsirini vurğulamaq istəyinin göstəricisidir. “Törəmə” və “üçüncü mədəniyyətlər” məfhumları da fərqləndirici işarələrdən başqa “qlobal olan” və “lokal olan”ın xaricində yeni identikliyin formalaşma modellərinin təhlili üçün istifadə edilməkdədir. Eyni zamanda bu məfhumlar qlobal-lokal münasibətini antaqonizm vasitəsi ilə deyil, əlaqə vasitəsilə vurğulamaq istəyinin bəzi göstəriciləridir. (Bax 23).

Identiklik “qlobal olan” ilə “lokal olan”ın yanaşı yaşamasıdır, birləşməsidir. Qloballaşma sadəcə mədəniyyətin və yaxud identikliyin homogenləşməsi hesab edilə bilməz. Əks prosesə həm homogenləşdirici-birləşdirici, həm də geterogenləşdirici-ayırıcı funksiya xasdır. İctimai təxəyyül həm bənzər xüsusiyyətlərə malikdir (bəşəriyyətin ümumi təxəyyülü formalaşır), həm də fraqmentardır. Başqa sözlə, qloballaşma və lokallaşma kontekstləri gizli tarixlərin, fərqlərin öz xüsusi, fraqmentar təxəyyüllərinə (görünən olmaq istəyi) malik olan proseslər sayılmalıdır. (3, s.242-243).

“Qlobal olan” və “lokal olan”ın birləşməsi həm iqtisadidir, həm də siyasi və mədəni amillərə bağlıdır. Qlobal kapitalizm “lokal olan”ı “başqalaşdırmaq” yerinə qlobal prosesə daxil edərək bazarın potensialını genişləndirmək məqsədi güdür. Bəzi hallarda isə “lokal olan” əks mövqedən çıxış edərək özünü alternativ kimi yaradır. Dini hərəkətlərin irqçi təmayüllərinin və subetnikliklərin artması bu qarşıdurma əsaslanır. Lakin bu müxalifətin tamamilə “lokal olan”la qidalandığını deyə bilmərik. “Lokal olan” “qlobal olan”a immanent olduğu qədər “qlobal olan” da həmçinin “lokal olan”a immanentdir. Məsələn, dini hərəkət (lokal olaraq) internet vasitəsilə özünü ifadə edərək “qlobal olan”da iştirak edir, halbuki onun məqsədi – müxalif, alternativ sosiallıqdır. Bu xəyalı həyata keçirmək üçün “qlobal olan”ın təmin etdiyi imkanlardan istifadəsi labüddür. Bənzər şəkildə “qlobal olan” da özünü “lokal olan”ı daxil etmək hesabına yenidən yaradır. (3, s.243).

Belə bir düşüncə mövcuddur ki, qloballaşmanın yeni tipi və yaxud “qlobal kütlə mədəniyyəti” iki xüsusiyyətlə səciyyəlidir. Birincisi odur ki, bu mədəniyyət əvvəllər də olduğu kimi qərb-mərkəzçi mədəniyyət olaraq qalmaqdadır. İkincisi isə, “homogenləşmənin qəribə formasıdır. Bu mədəniyyət, əvvəllər də olduğu kimi, son dərəcə güclü şəkildə mənimsəyən homogenləşdirici mədəni representasiya formasıdır. Lakin homogenləşmə heç bir halda bitməmişdir və tamamlanmış olmaq üçün də cəhd göstərmir”. Fərqləri qəbul edir, onları ehtiva edir və əslində dünyanın amerikan qav-

rayışı olan daha böyük və hər şeyi qavrayan çərçivəyə yerləşdirmək istəyir. Bu çərçivənin istifadəsi isə hiss edilən tələbatı göstərir. Kapitalizmin yerli kapitalla ehtiyacı var, onu udmaq və yaxud yox etmək yerinə, ondan istifadə edir və bu şəkildə istismar etməyə davam edir. “Məmnuniyyət” – fərqləri ehtiva etmək üçün vacib konseptuallaşmadır. Kapitalizm hər şeyin həzlə bağlı olduğu istehlakı stimullaşdıraraq fərqləri daxil edir və onlara nəzarət edir. Kapitalın daxili edici xüsusiyyətlə desentralizasiya olunaraq əmələ gəlməsi Qərbin tarixə üstün gəlməsi və yaxud, başqa sözlə, tarixin sonu ilə səsleşir. (15, s.72, 74). Bu mənzərənin bir üzüdür, digər tərəfdə isə “gizli tarixlərin” tarixi səhnədə yenidən “özünü ifadələri” var. Bu etniklik sahəsidir və bu sahə, Xolla görə, müqavimət və azadlıq sahəsidir. Bu bütöv ikitərəfli mənzərədə Qərb hələ də hakim mövqə tutur və hibridlik yenə həmin hakim mövqə tərəfindən əmələ gətirilir. Bu əslində kapitalizm, imperalizm və istismar vasitəsilə hibridliyin şərhidir. (3, s.239-240).

Əlbəttə, hibridliyin tarixi müstəvisi diqqətə alınmalıdır və yaxud “dırnağa alınmamalıdır”, lakin təmasların intensivləşməsi ilə əlaqələndirərək, ona (hibridliyə) yeni mənalar da qazandırılmalıdır (3, s.240).

Nəhayət, identiklik qlobal-lokal birləşməsinin ümumi məhsuludur. Bu səbəbdən mələzləşmədən, sərhədlərin bir-birinə keçməsindən, assimilyasiyadan danışa bilərik. Lakin bu fərqlərin tamamen yox olması kimi yozulmamalıdır. Hər identiklik hazırkı zamanda başqa identikliyi “başqalaşdıraraq” özü kimi qalmağa davam edir. Onun “başqalaşdırma” bilmə xüsusiyyəti qlobal identikliyin mümkün olmamasının sübutudur. Mələzləşmə və yaxud assimilyasiya – eynilik deyildir, inteqrasiyadır, mələzləşməni mümkün edən əsas vasitə isə simvolların, miflərin və mənaların sonsuz dövr etməsi, hərəkətliliyi mümkün edən informasiya texnologiyalarıdır. (3, s.243).

“Hibridlik” məfhumunun epistemoloji mənasının kontekstində terminin biologiyada məna tutumu ilə yanaşı, sosial elmlər diskursunda anlayış Qərbin və Başqasının xaricində identifikasiyasının üçüncü forması kimi ifadə oluna bilər. Hibridlik Qərbin Qərb olaraq, Başqasının isə – təmasların intensivləşməsindən əvvəlki dövrdə olduğu kimi əsil başqası olaraq qalmadığının göstəricisidir. Çox vaxt hibridliyin sinonimi kimi istifadə edilən “mələzləşmə” mədəniyyətlərin bir-birinə keçməsi ilə eyniləşdirilir. Bu gün qlobal təmasların intensivləşməsinin, “zaman və məkan təcrübələrinin bir-birinə keçməsinin, qloballaşmanın güclü təsirinin” müşahidə olunduğu müasir dünyada “səfərdən” danışmaq mümkün deyil. (4, s.269). Mədəniyyətlər ötürülür, toqquşur və bəzən bir-birinə keçir. “Mələzləşmə” – bu cür hörgünün vəziyyətini ifadə etmək üçün istifadə olunan məfhumdur. (3, s.238).

“Mələzləşmə” məfhumu mədəni reallıqların labüd nəticəsi kimi meydana çıxır. Mədəni birləşmə – qarışıq köklərin təcrübəsinin nəticəsidir. Termin olaraq “mələzləşmə”, uzaq mənbələrdən əldə edilən mənaların uyğunluğunu və sintezini ifadə edir və qlobal miqyasda bu yaxınlarda yaranan vəziyyət kimi anlaşılır. (10, s.102, 105).

“Mələzləşmə” konsepti ...bu gün dünyada geniş yayılmış mədəni prosesi lazımı və dolğun şəkildə ifadə edir. Məfhum əvvəllər coğrafi cəhətdən ayrı-ayrı olan, müxtəlif tarixi mənbələrdən gələn mənaların və məna formalarının tez-tez qarışmasına əsaslanır. (16, s.96).

Hibridliyin identikliyə çevrilməsi sadəcə sosiallaşmanın xüsusi şərtlərində baş verir. Buradan aşağıdakı tezis irəli gəlir: “hibrid” – başqalarının identifikasiya formasıdır; bu forma qlobal sistemdə yaranan hegemonist tənzimləmələr vasitəsi ilə sabitləşib, möhkəmlənib. Başqa xalqların mədəniyyətlərinin sintez xasiyyəti yalnız sosial identikliklərin yaradılmasına, hətta onların institutlaşmasına bağlıdır. Hibrid identikliyin yaranması və mühafizə edilməsi mədəni hadisədən çox ictimai məsələdir. Yəni hibridliyin müəyyən edilməsi bir-birindən uzaq köklərin tanınmasını göstərir (10, s.104).

“Mələzləşmə” həyatın bütün sahələrində artan təmaslar nəticəsində daima təkrarlanan dinamik identifikasiya prosesi kimi reallaşır. (3, s.235). Həm “üçüncü mədəniyyət” olaraq konseptuallaşma zamanı (9, s.114), həm də “hibrid” və yaxud “törəmə mədəniyyət” (18, s.144) və ya “crioller” kimi xarakterizə etdikdə “xüsusi olan” ilə “universal olan”ın, “qlobal olan”la “lokal olan”ın birləş-

mə modeli əmələ gəlir. Ümumi təmayül daha çox fərqləri ehtiva edən mədəni gerçəkliyin tanınmasında ifadə edilir, nəinki mədəniyyətin qloballaşmasında. (3, s.235).

Qloballaşma və din

İctimai sistemlərdə postmodernin relyativist təsiri dünya dinlərində ənənəvi dini təcrübələrə daha çox sistematik və dərin çağırışdır. Əgər postmodernizm böyük hekayələrlə müqayisədə tənqidi skeptisizmdir, o zaman geniş yayılmış dinlərin metanarrativləri istehza və parodiyanın hədəfidir. Ona görə də xristianlıqda və islamda metanarrativlərin patriarxal formalarının feminist tənqidi və mədəni istehlakın qlobal differensiyasiya olunmuş əmtəə sistemlərinin, istehsalın və istehlakın vasitəsi ilə postmodernləşməsi arasında ittifaqı nəzərdə tutulmuşdur. Postmodernizm bəlkə yalnız qadın və tarix məsələsində öz metanarrativlərini yaradan birtərəfli feminizmin tənqididir, lakin müasir dinin mürəkkəbliyinə, mədəniyyətə və cəmiyyətə differensiyasiya olunmuş feminist reaksiyanın tənqidi deyildir. (10, s.102).

Bu istehlak mədəniyyəti ilə yanaşı dünyəviləşdirmə artır. Lakin bu dünyəviləşdirmə ümid edilmənin əksinə olaraq, qətiyyətlərin iddialarının rəşadət-əsaslandırıcı fəaliyyət və qüsurlarının nümayiş etdirərək əsassız olduğunu göstərmək yolu ilə həyata keçirir. Əksinə, hətta belə əsaslandırıcı üsul heç bir vaxt olmasa da, qloballaşmanın nəticəsi olan istehlak mədəniyyəti, dini həyatın bütün ünsürlərini daxil edərək, gündəlik həyatı elə bürüyür ki, praktik olaraq bir dinə etiqadı mənasız edir. Burdyenin habitusu kontekstində, postmodern cəmiyyətin qarışıqlığında insanlar arasında ümumi hiss və qavrayış yarada biləcəkləri qədər dinin ifadə olunduğu gündəlik təcrübələr artıq mühafizə edilə bilməyəcəkləri üçün, dinə inam sualına müsbət cavab versələr də, bu həqiqəti əks etdirmir. (27, s.21).

Qloballaşma və “Başqalığ” (orientalizm)

Qloballaşma oriyentalizmdə Şərq və Qərb haqqında bir çox müzakirələri mənasız edir. XVII əsrdən oriyentalizmin formalaşdığı “başqalığın” qavrayışı əslində ənənəvi cəmiyyətdə antropoloji layihələndirmənin əsasını təşkil edirdi. (29, s.151).

Qloballaşma və bütün siyasi sistemlərin əsas meyarı kimi çoxmədəniyyətli siyasətlərin yaranması xarici dünyanın “özgəliyinin” əvvəlki kimi qavranılmasını çətinləşdirmişdir, çünki Başqası qlobal mobillik, mühacirət, turizm nəticəsində bütün cəmiyyətlərə idxal edilmişdir. “Başqalığ” “əhliləşmişdir”. (29, s.152).

Postmodernin kontekstində millət-dövlət

Millət-dövlət məsələsini moderndən olduğu kimi, qloballaşmadan da ayrı təhlil etmək mümkün deyil.

Qloballaşmanı millət-dövlət böhranına səbəb olan xarici amillərə aid edirlər, yəni əgər söhbət böhrandan gedirsə, səbəb qloballaşmanın törətdiyi problemlərin millət-dövlət çərçivəsindən çıxmasıdır. (24, s.202).

Müxtəlif, eyni zamanda bir-birinə zidd yanaşmaların arasında bir nöqtəyi-nəzərə görə, qloballaşma millət-dövlət varlığını təhlükə altına qoyur. Bu da millət-dövlətin qloballaşmadan geri qalmasını şərtləndirir. Bu tezis həmçinin millət üstü təşkilatların aktuallığının “millət-dövlət” dövrünün sonunu gətirdiyi iddiası ilə səsleşir.

Millət-dövlətin sonu və ya postmodernizmin millət-dövlətə zidd olması haqda iddiaya görə, müxtəliflik və yaxud fərqlilik içində birliyi mümkün edən şəkildə konseptuallaşma olaraq postmodernizm millət-dövlətin mədəni totallıq layihəsini “sarsıdır”. Həmçinin bu prosesin vacib hissəsi kimi söhbət həm dövlətin daha geniş vahidlərlə inteqrasiyasından, həm də qlobal iqtisadi və mədəni təmayüllərin islahatçı təsirindən gedir. Hər iki şərait daha geniş və istər-istəməz daha mücərrəd vahidləri: müxtəlifliyin olduğu birliyi göstərir. (8, s.233).

Dünyada sosio-mədəni dəyərlərin və davranış formalarının dəyişməsi müşahidə olunur. İlk növbədə “millət-dövlət” məfhumu bəzi coğrafi hövzələrdə əhəmiyyət qazanır, bəzilərinə isə itirir. Xülasə olaraq deyə bilərik ki, dünyada “millət-dövlət” anlayışı həm əhəmiyyət qazanır, həm də onu itirir. “Plüralist dövlət” məfhumu Amerikada və Qərbi Avropada tədricən “millət-dövlət” anlayışını əvəz edir. (2, s.162-163).

Qloballaşma ilə birlikdə postmodern yeni dünya nizamını təşkil edir. Bu dünyanı (“yeni dünya” nəzərdə tutulur) səciyyələndirən iki əsas, eyni zamanda zidd söz kimi “azadlıq” və “hakimiyyət” qeyd olunur. (17).

Əsaslandırma olaraq aşağıdakılar irəli sürülür: moderniti hakimiyyətin yaradılması prosesi idi, ona görə də öz institutlarını yaratdı. Mərkəzi hakimiyyətin təmin edilməsi üçün yeni metod və mexanizmləri tapdı, postmodern isə bu hakimiyyəti dağıtmaq üçün, onu yox etmək və mümkün olduğu qədər şəxsiyyəti azad etmək üçün hazırlanmışdır. Millət-dövlət tərəfindən yaşanan sarsıntılar, kimlik, bədən, subyekt məsələlərində yeni şərhələr, vətəndaş məkanının ağırlı yayılma prosesi – bu axtarışın nəticəsidir. (17).

Derridaya görə, Qərb metafizikası hər mərhələdə dualist məfhumlarla səciyyələnir. Lakin modernləşmənin təyinedici xüsusiyyəti – dualizmi təşkil edən anlayış cütünə daxil olan təzahürlərdən birinin hakimiyyətdən istifadə etməklə başqası ilə əvəz olunmasıdır. Ağıl – ağılsızlıq, Şərq – Qərb, qadın – kişi, fərd – cəmiyyət, insan – təbiət kimi anlayış cütlərindən biri modernləşmənin məntiqi ilə əsaslandırılır, başqa məfhumun vasitəsilə yoxlanılır, və həm fərd, həm də cəmiyyət bu yanaşmanı inkişaf etdirmək üçün “təşkil edilir” və nəzarət edilir. (7). Cəmiyyətin və fərdin nəzarət və təşkil edilməsi məsələsində mərkəzi avtoriteti, onun təyinedici gücünü qeyd etmək lazımdır. Bu mərkəzi avtoritet 1789-cu ildə Fransa inqilabından sonra unitar millət-dövlət yaratmışdır. (17, s.3).

Texnoloji transformasiyalar “utopiya” kimi mücərrəd və “yoxluğa” əsaslanan məfhumu daha konkret və real anlayışlarla əvəzləyiblər. Bu, bir tərəfdən, “moderniti” anlayışının aradan qaldırılması, digər tərəfdən isə, modernitin əsasını təşkil etmiş “telos” anlayışının yox olmasıdır. Beləliklə, teleologiya və modernitin təsisedici üsürü olan dövlət məfhumu istisna edilirdi. (17, s.145).

Postmodern şəraitdə bilik millət-dövlətlərin nəzarətindən çıxır, çox millətli kompaniyalara keçir. Çoxmillətli kompaniyalar fəlon millət-dövlətlərin mövcudluğuna təhlükə təşkil edəcəklər. (5, s.231-239).

Millət-dövlətin zəifləməsində maliyyə kapitalının qloballaşması, çoxmillətli kompaniyaların fəallaşması vacib rol oynayır. Bu, bazardan başlayaraq bir çox sahəyə millət-dövlətlərin təsirini azaltdı. Dövlət nəzarət gücünü və patriarxal xüsusiyyətini itirir. Bu təmayüllər “sosial dövlət” hadisəsinin yox olmasına gətirib çıxartdı. Bu isə istər-istəməz yeni həmrəyliklərin axtarışına səbəb oldu. (Bax 63, s.79-110). İnsanlar öz problemlərinin həllini icma ruhunun dirçəlməsində, dini təşkilatın güclənmiş modellərində axtarmağa başladılar.

Dini təmayüllərin kəskin hal almasını, dini mövqelərin güclənməsini bununla əlaqələndirirlər, yəni vəziyyət sosial dövlətin dağılması nəticəsində legitimlik qazanır. (6). Daha kəskin və daha sərt şəkildə bu təmayül, millət-dövlətin fərqli formada, məsələn, protestantizm-kapitalizm əlaqəsindən fərqli olaraq, ümumiyyətlə, din xaricində və qeyri-dini məntiqə yaradıldığı ölkələrdə meydana çıxmışdır. (17, s.57).

“Millət-dövlət” məfhumu bütün dünyada 1980-ci illərdən başlayaraq zəifləməyə başladı. Bu yeni və dövlətdən kənar icma təşkilatını doğurdu. Bu ən ümumi mənada dinin ictimai həyata və fərdi şüura təsirini gücləndirdi. (17, s.56, 36-48).

Qloballaşma əslində bir-bazar, bir-istehsalat sistemi və bir-mədəniyyət anlayışının inkişaf etdirilməsidir. Bu kapitalizmin bütün dünyaya vizual media vasitəsi ilə ayrı infrastruktura kimi yayılma layihəsidir. Bu anlaşılmada milliyyətçiliyin hər hansı anlayışının irəli sürülməyəcəyi yəqindir. Hətta aydındır ki, milliyyətçiliklər bu prosesə qarşı çalışırlar. (17, s.129).

Millət-dövlət identikliyinə dağılması prosesində çox sayda etnik və mədəni törəmə müşahidə olunur, etno-mədəni identikliyin autentikliyi (əslinə uyğun olması) ümumi tarix, dil, irq vasitəsilə vurğulanır. (25).

Eyni zamanda belə nöqteyi-nəzər mövcuddur ki, dünyada hələ də milli dövlət hakim mövqə tutur. (14, s.24). Avropa milli dövlətlərin bir növ ittifaqı olacaq; sanki, milli sərhədləri silir, lakin milli identiklikləri aradan qaldırmır.

Qloballaşma millət-dövlətlərin bir çox ənənəvi hakim mədəniyyətlərinə meydan oxuyan multikulturalizm səviyyəsinə gətirib çıxarır. (29, s.151). Bu müddəa multikulturalizmin postmodernlə bilavasitə əlaqəli olduğunu göstərir.

Postmodernizm bəzi hallarda millət-dövləti dəbdən düşmüş (köhnəlmiş), müasir şərtlərə müvafiq olmayan kimi təqdim edərək, bir çox digər hallarda birinci plana yeni millət-dövlətləri şərtləndirən lokal milliyyətçilikləri, mikro-mədəniyyətləri irəli sürür. (26, s.56).

Nəticə

Beləliklə, postmodern “multikulturalizm”, “qloballaşma (qlokallaşma)” və “millət-dövlət” məfhumlarının məna tutumunu genişləndirərək, onları postmodernizmin ehtiva etdiyi plüralizm çərçivəsində nisbiləşdirir. Bu nöqteyi-nəzər postmodernin lokal “minikonsepsiyalara” üstünlük verməsinə əsaslanır.

ƏDƏBİYYAT

1. Aktan C.C. (2003). Globalleşme, Bölgeselleşme ve Yerelleşme // Modernite'den Postmodernite'ye Değişim /Ed. C.C.Aktan. Konya: Çizgi Kitabevi, s.149-153.
2. Aktan C.C. (2003). Yeni Değişim Dinamikleri ve Devletin Yeni Rolü // Modernite'den Postmodernite'ye Değişim / Ed. C.C.Aktan. Konya: Çizgi Kitabevi, s.157-171.
3. Altunoğlu M. (2005). Küresel ve Yerel Arasındaki Geçişlilikler ve Melez Kimlikler // Düşünen Siyaset, Düşünce Dergisi, Sayı 21, Aralık 2005, Ankara: Lotus Yayınları, s. 221-245.
4. Aslanoğlu R., Kent A. (1998). Kimlik ve Küreselleşme. Bursa: Asa Y.
5. Bulaç A. (1995). Din ve Modernizm. İstanbul. İz Yay.
6. Collier K. (1997). After the Welfare State. New York: New Star Books.
7. Derrida J. (1980). Whiting and Difference. Trans. A.Bass. Chicago: University of Chicago Press.
8. Featherstone M. (1991). Consumer Culture and Postmodernism. London.
9. Featherstone M. (1997). Undoing Culture, Globalization, Postmodernism and Identity. London: Sage Publications.
10. Friedman J. (1999). Küresel Sistem, Küreselleşme ve Modernitenin Parametreleri // Postmodernizm ve İslâm, Küreselleşme ve Oryantalizm. 2. Baskı. Ankara: Vadi Yayınları, s. 82-114.
11. Fukuyama F. (1989). The End of History? // The National Interest, №16, pp. 3-18. London: Penguin Books.
12. Göle N. (2008). Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine. 3. Basım. İstanbul: Metis Yayınları.
13. Gülerce A. (2005). Postmodernist Düşünen Siyaset Açısından Türkiye Toplumunun Özneleşmesi // Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi, Sayı 21, Aralık 2005, Ankara: Lotus Yayınları, s. 11-29.
14. Güvenç B. (2004). Osmanlı'dan Cumhuriyete Kültürümüzde Batı Etkileri. Türkiye Bilimler Akademisi Forumu, 2. Baskı. Ankara: Şenol Matbaacılık.
15. Hall S. (1995). Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik // Mürəkkep, Kış-Bahar 95.

16. Hannerz U. (1992). Stockholm: double creolizing // To Make the World Safe for Diversity: Towards an Understanding of Multicultural Societies / Ed. By A.Daun, E.Ehn & B.Klein. Stockholm: Swedish Immigration Institute and Museum & Ethnology Institute, Stockholm University.
17. Kahraman H.B. (2007). Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye 1980 Sonrası Zihinsel, Toplumsal, Siyasal Dönüşüm. 2. Basım. İstanbul: Agora Kiyaplığı.
18. Kılıçbay M.A. (1995). Kimlik: Bir Tasnif Sorunu // Türkiye Günlüğü, sayı 33, Mart-Nisan 1995.
19. Kymlicka W. (2002). Civil Society and Government: A Liberal-Egalitarian Perspective // Civil Society and Government / N.L.Rosenblum & R.C.Post. Princeton and Oxford: Princeton University Press, pp.79-110.
20. O'Neil J. (1988). Religion and Postmodernism: The Durkheim Bond in Bell and Jameson // Postmodernism. Ed. by M.Featherstone, London.
21. Осипова Н., Федоров М. (2000). «Мы» и «они»: от конфликтов к толерантности / Под общ. ред. А.Г.Асмолова. Москва.
<http://www.tolerance.ru/RP-my-oni.php?PrPage=MKO>
<http://www.tolerance.ru/RP-my-oni.php?PrPage=MKO>
22. Robertson R. (1994) Globalization or Glocalization // The Journal of International Communication, № 1.
23. Robertson R. (1996). Glokalleşme: Zaman-Mekan ve Homojenlik-Heterojenlik // Postmodernizm ve İslam Küreselleşme ve Oryantalizm / Der. A.Topçuoğlu, Y.Aktay, 1. basım. Ankara: Vadi Yayınları, pp.115-142.
24. Sarıbay A.Y. (2001). Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam. Genişletilmiş 3. Baskı. İstanbul: Alfa Yayınları.
25. Судас Л.Г. Постмодернизм.
26. <http://www.chem.msu.su/rus/teaching/sociology/postmodern.html>
27. Timur T. (1996). Küreselleşme Krizi. Ankara: İmge Yayınevi.
28. Topçuoğlu A., Aktay Y. (1999). Giriş // Postmodernizm ve İslâm Küreselleşme ve Oryantalizm. Ankara: Vadi Yayınları.
29. Topçuoğlu A., Aktay Y. (1996). Postmodernizm ve İslam Küreselleşme ve Oryantalizm. Ankara: Vadi Yayınları.
30. Turner B. (1999). Benlik ve Düşünsel Modernlik // Postmodernizm ve İslâm, Küreselleşme ve Oryantalizm. 2. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları, s. 151-169.
31. Turner B.S. (1999). Oryantalizm Postmodernizm ve Din // Postmodernizm ve İslâm, Küreselleşme ve Oryantalizm. 2. Baskı, Ankara: Vadi Yayınları, s.36-57.
32. Watson N. (2001). Postmodernism and Lifestyles // The Routledge Companion to Postmodernism. Edited by Stuart Sim. London: Routledge, pp. 53-64.

РЕЗЮМЕ**Роида Рзаева*****Глокализация и гибридность в дискурсе постмодерна***

Ключевые слова: глобализация, постмодерн, дискурс, постмодернизация, идентичность, локализация, мультикультурализм.

При анализе глобализации в дискурсе постмодерна предметом дискуссий в большей степени становится вопрос корреляции глобализации с постмодернизацией, а не с постмодернизмом, то есть процессуальным проявлением этой ситуации и её экономическими показателями. Наблюдаются колебания между акцентированием своеобразия и глобализацией современности. Сегодня с усилением глобализации наблюдается усиление и локализации. Глобализация на основе дихотомии универсального локального осуществляет также функцию приращения локального к универсальному. Глобализация характеризуется как превращение культурных кодов обществ в цели, которых необходимо достичь, и их гомогенизация. Эта напряжённость между идентичностью и современностью в незападных контекстах принимает более привлекающее внимание характер и драматическую форму.

SUMMARY**Roida Rzayeva*****Glocalization and Hybridity in Postmodern Discourse***

Keywords: globalization, postmodern, discourse, postmodernization, identity, localization, multiculturalism.

When analyzing globalization in the postmodern discourse, the subject of discussion to a greater extent is the question of the correlation of globalization with postmodernization, and not with post-modernism, that is, the procedural manifestation of this situation and its economic indicators. In present period fluctuations between accentuation of originality and globalization of contemporaneity are observed. Today with consolidating globalization the strengthening of localization is observed. Globalization on the basis of «universal-local» dichotomy carries out also function of an increment of local to the universal. Globalization is characterized as transformation of cultural codes of societies into the purposes which are necessary to reach. This tension between identity and modernity in non-Western contexts takes on a more attention-grabbing character and dramatic form.